

Yaron Friedman. *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden: Brill, 2010. XXII+325 s. ISBN 978 90 04 17892 2.

MUAMMER İSKENDEROĞLU
Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi
muammeri@sakarya.edu.tr

Dinler ve mezhepler tarihi yazıcılığı tarihin her döneminde tartışmalı bir alan olmuştur. Tarihsel gelişim değerlendirildiğinde, süreç içerisinde bir çok alanda yapılan çalışmalarda, mutlak objektifliğe ulaşmak imkânsız olmakla beraber, bu ideale günümüzde daha da yaklaşıldığını söylemek mümkündür. Ancak, özellikle de Türkiye’de yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda, dinler ve mezhepler tarihi yazıcılığı için aynı şeyi söylemek oldukça zor görünüyor. Batı ilim dünyasının henüz objektifliği keşfetmediği dönemlerde, bu ilkeye bağlılığın en güzel örneklerini veren ve bu açıdan Batılı modern araştırmacıların da haklı takdirini kazanan eş-Şehristânî gibi İslam geleneğinin klasik dönem din ve mezhepler tarihçiliği yazarlarının takipçisi olma iddiasındaki ülkemizin modern dönem din ve mezhepler tarihçiliği yazarlarının bu konuda alması gereken hayli mesafe olduğu söylenebilir.

Bir araştırmacının belli bir dine veya mezhebe bağlı olması, kendi bakış açısından diğer din ve mezhepleri eleştirmesinde kınanacak bir durum yoktur. Bununla birlikte araştırmacı öncelikle eleştireceği inanç hakkında birincil kaynaklardan doğru bilgiler edinip okuyucusuna sunmalıdır; ancak bunun ardından uygun yöntemle yorum ve eleştiriler sunma hakkını kendinde bulabilir. Bu ilkeler bağlamında Yaron Friedman’ın yukarıda künyesi verilen eserini, Nusayrîlik ile ilgili ülkemizde yayımlanan eserlere de atıfla değerlendireceğiz.

Friedman’ın eseri üç temel bölüm, geniş bir değerlendirme bölümü ve konu ile ilgili önemli eklerden oluşmaktadır. Yazar eserin ilk bölümünde Muhammed b. Nusayr’dan el-Hüseyn b. Hamdân el-Ĥaşıbî’ye mezhebin kuruluşundan sonraki aşamalarına ve temsilcilerine, Memluk dönemi baskılardan İbn Teymiyye’nin tekfir fetvasına Nusayrîlik’in tarihsel sürecini ele almaktadır. İkinci bölüm Nusayrîlik’in Tanrı, alem, ruh göçü, devrî tarih, mistik yolculuk, şeytan, şehitlik, şeriatın batınî yorumu anlayışları ve Nusayrî bayram ve özel günleri konularına hasredilmiş. Üçüncü bölümde Friedman, Sünnilik ve Şiilik arasında kalmış Nusayrîlik kimliğini sorgulamakta, bu bağlamda Şii ve Sünni gelenek içerisinde Nusayrîlik’e farklı yaklaşımlara örnekler vermekte, ardından da el-Ĥaşıbî’den hareketle Nusayrîlik’i

kendi kaynaklarından tanımlamaya çalışmaktadır. Sonuç bölümünde yazar Yunan, Yahudi, Hristiyan ve Zerdüş geleneklerinden gelen dış etkilere de dikkat çekerek Nusayrî kimliği ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır.

Friedman, çalışmasının amacının Nusayrîlik tarihi ve öğretisi ile ilgili Batı’da yapılmış çalışmaları yeni ortaya çıkmış kaynaklar, özellikle de Lübnan’da yayımlanan mezhebin birincil kaynakları ışığında yeniden gözden geçirmek ve Alevi, Sünni ve Şii üçgeninde mezhebin kimlik sorununu araştırmak olduğunu ifade ediyor. Nusayrîlik’le ilgili bilgi eksikliğinin bir nedeninin mezhebin bir takım hassasiyetler nedeniyle ana kaynaklarını gizli tutması olduğunu ifade eden yazar, araştırmasında genel kütüphanelerde bulunabilen kaynaklarla yetindiğini, dışarıdan birisinin bu kaynaklardaki materyallerin ancak zahirî anlamını kavrayabileceğini, gerçek anlamın ise ancak mezhebin mistik şeyhlerince kavranabileceğini vurguluyor (ss.xi-xii). Yakın zamana kadar çok az çalışmaya konu olan Nusayrî azınlığın Suriye’de iktidara gelmesinin ardından Arap dünyasında bu grupla ilgili birçok eser yayımlandığını belirten yazara göre, bu eserlerin çoğu, aşırı düşmanlık duyguları ile yazılmış olmaları nedeniyle ihtiyatlı bir şekilde ele alınmalıdır. Aynı durum klasik dönemde yazılmış eserler için de söz konusudur. Dolayısıyla bütün bu kaynaklar dikkatlice değerlendirilmelidir (s.1).

Nusayrîlik’in tarihinin ele alındığı ilk bölüm, 3/9. asırdan günümüze mezhep önderlerinin ve mensuplarının serüvenini sunuyor. Detaylara girmeden Friedman’ın bu bölümde dikkat çektiği birkaç hususa atıf yapmakta fayda görüyoruz. Nusayrîlerin Irak’ta ortaya çıkan ve günümüze kadar ulaşabilen *gulât* gruplardan biri olduğunu, bu gruplara ‘Alî ve neslini aşırı yüceltmeleri nedeniyle rakipleri tarafından bu lakabın verildiğini ifade eden yazar, gerçekte onların Müslüman toplumun çoğunluğu tarafından anlaşılamayan mistik öğretilerinin imamları ilahlaştırmak olarak görüldüğünü ve bu yüzeysel anlayışın da onları sapkınlıkla itham etme ile sonuçlandığını belirtiyor (s.5). Nusayrîlik’teki bu mistik yöne tekrar döneceğiz.

Friedman, Nusayrî kaynaklarda grup üyelerinin *muvaḥḥidūn* veya *ehlu’t-tevhîd* olarak isimlendirildiğini, çünkü onların ancak zahirî ve batınî bilgi bütünlüğü sağlandığında gerçek tevhidin sağlanabileceğine inandıklarını ifade ediyor (s.11). Yine yazara göre, İmâmî ve mistik bilgi ile donanmış olan el-Ḥaşîbî, kendisini İmâmîyye Şiası’ndan ayrılma bir grubun lideri olmaktan ziyade, gerçek Şia yolunu takip edenlerin lideri olarak görmüştür. Onun Şii literatürde önemli bir hadis ravisi olarak karşımıza çıkması da ilginçtir (ss.20, 26).

Friedman’ın Nusayrîlerin 11. asırda Suriye’de karşılaşmış bir müddet nüfuz çatışmasına girdikleri Dürziler ile olan benzerliklerine dair görüşleri de burada zikretmeye değer. Ona göre, her iki mezhep de Yeni Platonculuk ve Gnostisizm’den

büyük oranda etkilenmiş Şii mezhepleridir ve mezhep mensupları kendilerini *muvaḥhidūn* olarak isimlendirmekte ve tevhide götüren doğru yolun batınî bilgiyi elde etmek olduğunu düşünmektedirler (s.44). Yazara göre 13. asırda Nusayrî uyanışının sembol ismi olan Mekzūn es-Sincārî ile birlikte mistik unsurlar sadece mezhebin elitleri seviyesinde kalmamış, aynı zamanda tabana da yayılmıştır. Es-Sincārî'nin mistik eğilimlerine rağmen kendi yaklaşımını Sufizm'den ayırıştırması, bu bağlamda el-Hallâc'ın *ene'l-ḥakk* sözünde ifadesini bulan hulûl ve ittihad söylemini şiddetle reddetmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur (s.54).

Friedman'a göre, Nusayrîlik, Pers, Hıristiyan ve putperestlik unsurları içermekle beraber, Şia içi mistik çevrelerde yaklaşık iki asırlık bir süre içinde geliştirilmiş seçmeci bir dinsel sisteme sahiptir (s.70). Yazar eserinin ikinci bölümünde bu sistemin unsurlarını detaylı bir şekilde inceliyor. Burada bir kavramla yetinmek durumundayız: Nusayrîlik'teki Tanrı kavramı, İsmailîlik'te olduğu gibi Yeni Platoncu soyut Tanrı kavramının yansımasıdır. Nusayrîlik'te *ma'nā*, *ism* ve *bāb* kavramları ile ifade edilen üçleme, Tanrı'nın bilinmez yönünden başlayarak sırayla gizliliğine ve son olarak mistiğin gizli bilgiyi alabileceği yönüne işaret eder. Tanrı'nın insan bedenine hulûlünü veya enkarnasyonunu şiddetle reddeden Nusayrîlerin, buna alternatif olarak geliştirdikleri Dosetizm teorisine göre, Tanrı insan olarak değil, ama insan suretinde tecelli edebilir. Buna göre tüm imamlar tanrısallığın müşahhaslaşmasını ifade eder. Nusayrî kaynaklar bu Tanrısallık tecelli öğretilerini açıklamak için 24/en-Nūr suresi 35. ayetin metaforik yorumunu sunarlar. Buradan çıkarılan sonuç şudur: Soyut olan Tanrı'nın aşağı tabakalardaki ışık ve insana sudur etmesi sadece yanılısamadır (ss.81-83).

Friedman'a göre metaforik yorum Nusayrîlik'in şariat öğretisine de hakimdir. Buna göre her bir şer'î hükmün batınî bir anlamı vardır. Bununla birlikte Nusayrî kaynaklar Ca'fer eş-Şâdik'a atıfla hükümlerin zahirine riayet etmemenin günaha götürdüğüne de vurgu yaparlar. Nusayrîlik hem ilmi hem de ameli zorunlu kılar. Meşhur bir Nusayrî atasözüne göre amelsiz ilim, kaptansız bir gemiyle yolculuğa benzer. Burada ifade edilmek istenen şey, sadece dinin mistik yönünün zahirî yönünden daha önemli olduğudur (ss.130-131).

Nusayrî kimliğinin ele alındığı üçüncü bölümde Friedman tarihsel süreç içerisinde İmâmî Şii ve Sünnî çevrelerde Nusayrî dinsel kimliğinin nasıl görüldüğünü inceliyor. Yazara göre klasik dönemde İmâmî Şia içerisinde Nusayrî kimliğine yönelik iki farklı yaklaşım vardır: İlk yaklaşım sahipleri diğer *gulât* gruplar gibi Nusayrîleri de, mistik görüşlerini İmâmî orta yol için tehlikeli görmeleri nedeniyle tamamen reddetmişlerdir. İkinci yaklaşım sahipleri ise, *gulât* grupların da İmâmî Şia ile aynı kaynaktan geldikleri ve ortak inanç ve tarihi paylaştıkları, dolayısıyla da gerektiğinde faydalı siyasi müttefik işlevi görebileceklerinden,

teolojik ve taktiksel nedenlerle Nusayrîlere karşı daha hoşgörülü bir tavır sergilemişlerdir. Friedman'a göre, bu ortak çıkarlar tarihte olduğu gibi bugün için de geçerlidir (s.186).

Şiilik içerisindeki bu farklı yaklaşıma rağmen klasik dönem Sünni çevreler Nusayrîlik'in tamamen reddedilmesi konusunda uzlaşmışlardır. Onlara göre, Şiilik İslam inancı açısından problemlidir olduğundan, onun aşırı versiyonu olan Nusayrîlik de tamamen kabul edilemezdir (s.187). Yazarın 'Abdulkâhîr el-Bağdâdî'nin *el-Farâk beyne'l-Firak*'taki ifadelerine atıfla, Sünni geleneğe Nusayrîlerin sapkın kabul edilmesinin nasıl gerekçelendirildiğine dair yaklaşımını burada özetlemekte fayda var: Onlar Allah'tan başka bir ilaha inandıkları için İslam dışı kabul edilirler. Allah'ın İbn Nusayr ve Peygamber ailesinin beş ferdine, yani Nebi, 'Alî, Fâtıma, Hâsen and Huseyn'e hulûl ettiğini ve bu beş şahsın ilah olduklarını iddia ederler (el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (Ankara: TDV, 1991), ss.196, 199). Bu bilgilerin değeri ile ilgili sadece bir noktaya dikkat çekmekle yetinelim: Yukarıda da ifade edildiği gibi hulûl, Nusayrîler tarafından tamamen reddedilir. Friedman'a göre hiç şüphesiz Nusayrîlik'in İslam dışı kabul edilmesinde İbn Teymiyye'nin fetvasının önemli yeri vardır. Sonraki dönem Sünni kaynaklar Nusayrîlik'e yönelik saldırılarında devamlı bu fetvaya atıf yapmışlardır. Bununla birlikte bu fetvanın sadece İbn Teymiyye'nin mensup olduğu Hânelîlik içinde mi, yoksa bütün Müslümanlar nazarında mı genel kabul gördüğü ayrıca araştırılması gereken bir husustur (s.197).

Başkalarının onları nasıl gördüğünü bir tarafa bırakıp Nusayrîlerin kendilerini nasıl gördüğüne dönecek olursak, kendi kaynaklarında Nusayrîler, zahir ve batını birleştirmeleri nedeniyle kendilerini en mükemmel Müslümanlar olarak görürler (s.202). Nusayrîler kendilerinin İmâmî Şia'sına mensup görürler ve *gulât* suçlamasını asla kabul etmezler; hatta *gulât* grupları Tanrı'nın 'Alî'ye hulûl ettiğini kabul etmeleri ve tek bir varlık olan Muhammed ile 'Alî arasında ayırım yapmayı benimsemeleri nedeniyle sapkınlıkla suçlarlar (s.206).

Friedman'ın, eserinin başında da belirttiği gibi, dışarıdan birisi olarak anlamaya çalışıp sunduğu Nusayrîlik, akademik açıdan takdire şayandır. Şimdi bu anlama çabasının mezhepler tarihi ile ilgili Türkçe literatürde nasıl yansıtıldığına birkaç örnek vererek, değerlendirme yapmayı okuyucuya bırakalım: Türkiye'de uzun yıllar tüm ilahiyat öğrencilerinin temel kaynağı olan Ethem Ruhi Fırlıklı'nın *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri* adlı eseri, Nusayrîlik'in uluhiyet görüşü ile ilgili şu ifadelerle yer veriyor: "Görüşlerinin temelini Hz. Ali'nin ilahlaştırılması teşkil eder. Nusayrîlerin bütün kollarına göre, Ali, mabuddur, tanrıdır" (Ankara: Selçuk Yayınları, 1991, s.185). Yine ülkemizin önde gelen mezhepler tarihi yazarlarından Mustafa Öz, aynı konu ile ilgili görüşünü ortaya koyarken şöyle yazıyor: "... fırka inanç sistemini,

Ali'nin ilah ve mabud olması, Hz. Muhammedin [*keza*] onun aşağısında bir mertebe olarak hicab makamında bulunması ve Selman el-Farisî'nin de, üçüncü şahıs olarak bab olması esasları üzerine kurulmuş bulunmaktadır ... Buna göre Ali mabud ve ilahdır. Ali ya doğrudan doğruya ilahdır yahut ilahlık Ali'ye hulûl etmiş, bu sebeple ilah olmuş bulunmaktadır” (Mustafa Öz, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), s.592). Yukarıda belirttiğimiz gibi, Nusayrîler hulûl inancını şiddetle reddetmektedirler; burada Mustafa Öz, el-Bağdâdî'nin temelsiz bilgilerini asırlar sonra tekrarlamaktadır. Bir başka mezhepler tarihçisi M. Saffet Sarıkaya, Nusayrîlik'in görüşlerini ortaya koyarken şöyle diyor: “Esasen bu üçleme Nusayri inancına göre Tanrı Ali'nin en kâmil tecelli ve hulûlüdür. Zira onlar Tanrının yedi defa yeryüzüne hulûl ettiğine inanırlar” (M. Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), s.199). Burada Tanrı'nın mı 'Alî'nin en kâmil tecelli ve hulûlü, yoksa 'Alî'nin mi Tanrı'nın en kâmil tecelli ve hulûlü olduğunu karıştıran yazar, hulûl ile tecelli arasındaki farktan da habersiz görünüyor. Son bir örnek olarak, Halil İbrahim Bulut aynı ifadeleri tekrarlıyor: “Nusayrîler, Ali'nin Tanrı olduğuna, ne doğurup ne de doğrulduğuna, erkek ve kız kardeşten, baba ve anneden münezzeh olduğuna, yemeyip içmediğine, her zaman ve mekânda var olduğuna, hayat sahibi olup yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce de sonra da var olduğuna inanırlar ve O'nu “nurların nuru” olarak kabul ederler” (H. İbrahim Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik,” *Ortadoğu Yıllığı* 7 (2011), ss.579-614, s.590).

Klasik dönemin ünlü dinler, mezhepler ve felsefi sistemler tarihi yazarı eş-Şehristânî, muhtemelen felsefi donanımı sayesinde, Nusayrîlerin görüşlerini çok daha iyi anlamış ve anlatmaya çalışmıştır: “Bunlar ‘Cismanî cesette ruhânîliğin zuhuru akıllı bir kimsenin inkar edemeyeceği bir husustur... İşte biz bu sebeple Allah'ın bazı şahısların suretinde görüldüğünü söylüyoruz’ demişlerdir” (eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, terc. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), s.170).

Farklı dinler ve mezhepler hakkındaki bilgilerini Türkçe kaynaklardan alan okuyucuların, hele de bu din ve mezhepleri başkalarına öğretecek öğretmen adayı İlahiyat öğrencilerinin, aradan geçen asırlar sonrasında akademik seviyeyi yükselten eserler bir tarafa, en azından eş-Şehristânî'nin eserinin akademik seviyesini koruyan eserleri hak ettiklerini düşünüyoruz. Din ve mezhep çatışmalarının alevlendirildiği coğrafyamızda, ilim adamlarına düşen görev, yangına körükle gitmek yerine yangını söndürmeye çalışmak olmalıdır.

